

ביקורת ופרשנות

כתב-עת בין-תחומי לחקר ספרות ותרבות

ספרות ילדים ונוער
פואטיקה, לשון, היסטוריה, אתיקה

תוכן עניינים

9		בפתח הקובץ
13	על תרומתם של שירי הילדים לתהליך תחיית הלשון	יעל רשף
35	“הכי בבית בעולם” – על “ביות” בספרות הילדים המתורגמת לעברית	זהר שביט
75	רעיונות אנטינומיסטיים בשירי הילדים של ח“נ ביאליק	זיוה שמיר
93	פוליטיקה, גבורה ויצירה: על ביוגרפיות ישראליות לילדים ולנוער	שי רודין
135	יהודה אטלס ומרים ילן שטקליס: המשך או מהפכה?	עינת ברעם אשל
155	לא עוד “יהודים קטנים נטולי זקנים”: תובנות ומעשים ביחס לספרות ילדים בידיש במזרח אירופה עד מלחמת העולם הראשונה	נתן כהן
171	המודיע הצעיר: מצע לצמיחת ספרות ילדים חרדית	יוסף פונד
207	החינוך היהודי והעברי בבתי הספר הצרפתיים במרוקו בשנות העשרים של המאה העשרים	דוד גדג'
235	דיוקן הרחמנייה כנערה צעירה, או הכלב העברי הראשון	נעמה הראל
253	ידידים אֵלמים: בין ילדים לבעלי חיים בסיפורת העברית בראשית המאה העשרים	רתם פרגר וגנר
275	“ילדי הוא באופן מסוים הַיְוֹתִי”: בחינה בהשראת לוינס של שלבים בהתפתחות עמדה אתית בספרות הילדים והנוער של דויד גרוסמן	דורית למברגר
301	יצירתה של נורית יובל כגשר בין עולמות תוכן	ורד טוהר
V		תקצירים באנגלית

זהר שביט

“הכי בבית בעולם” –

על “ביות” בספרות הילדים המתורגמת לעברית

מבוא

אחת הפרסומות של “אל על” מבטיחה לנוסע הישראלי שאיתה יהיה “הכי בבית בעולם”. הפרסומת הזאת בנויה על סתירה פנימית: מדוע אדם שנוסע מארצו לראות עולם אחר, ירצה להרגיש “הכי בבית” בעולם האחר והשונה? תשובה לכך קיבלתי יום אחד בפריז, כאשר ישבנו בבית קפה במארה ודיברנו עברית. כמה ישראלים עצרו לידינו וביקשו הנחיות כיצד להגיע לדוכן הפלאפל הנודע. הבקשה התמיהה אותי מאוד, ושאלתי את התייר הישראלי: “פלאפל בפריז? למה לחפש כאן פלאפל, ולא לטעום מהמגוון הגסטרונומי העצום, ובעיקר הזר, שפריז יכולה להציע?” תשובתו של התייר הישראלי הייתה: “כי אני רוצה להרגיש בבית”.

המתח בין “להרגיש בבית” ו“להרגיש בעולם” עומד במרכז מאמרי שעניינו “ביות” – domestication – כלומר, הפיכת הזר והרחוק לקרוב ולמוכר במטרה לתת לקורא הרגשה של בית. המאמר בוחן כיצד בא לביטוי המתח הזה בספרות הילדים המתורגמת לעברית בתקופת היישוב ובשנים הראשונות להקמת המדינה, מתח בין הרצון לתרגם לעברית את ספרות העולם – כלומר, להביא “הביתה” את הַזֶּר, ובין השאיפה להפוך את הזר לקרוב. אבחן את המתח הזה בשורה של טקסטים לילדים שנחשבו לקלאסיים, ולכן ביקשו המתרגמים והוצאות הספרים לעשותם לחלק בלתי נפרד ממדף הספרים העברי, וזאת בתקופה שבה הספרות המתורגמת לילדים מילאה תפקיד מרכזי במילוייה של המערכת הספרותית.¹

* תודתי לעידו פלד, לעירית הלבאי, לפרופ' רחל וייסברוד ולד"ר טל קוגמן, על עזרתם בהכנת המאמר. תודה גם לנעמי ריפתיין ולאלה טרומנשלייגר מארכיון החינוך היהודי בישראל ובגולה באוניברסיטת תל אביב.

1 זהר שביט ויעקב שביט, “למלא את הארץ ספרים. ספרות מקוריית לעומת ספרות

א. מאפייני הביות של הטקסט

תהליך הביות היה כרוך בהמרה לרפרטואר של מערכת היעד של מגוון רכיבים: שמות, אידיומטיקה, תיאור הסביבה והנוף, מנהגים, ביגוד, לוח השנה והחגים – כל מה שניתן לכנות בהשאלה, כפי שהציע חוקר התרגום השוודי של ספרות הילדים יִטְה קלינגברֶג, כפלורה והפאונה² של תרבות היעד.³

עברות השמות

בתרגומים לעברית שלטה הנורמה של עברות שמות. ברבע האחרון של המאה התשע עשרה קרא המתרגם יצחק זלקינסון⁴ לאותלו – איתאל הכושי, ולרומיאו ויוליה – רם ויעל.⁵ גם אחרי שהנורמה הזאת חדלה להתקיים בתרגום למבוגרים, היא המשיכה לשלוט בתרגום לעברית לילדים. בתרגומו של ל' סמן⁶ ל- *Alice in Wonderland* הפכה אליס לעליסה, מרי אן Mary Ann – השם הגנרי למשרתת בבריטניה – לחנה-דבורה, ומייבל לשרה.⁸ ד"ר ג'והן דוליטל *The Story of Dr. Dolittle* הפך ליוחנן דוליטל, אך לעומת זאת נותר

מתורגמת בתהליך יצירתו של המרכז הספרותי בארץ-ישראל, "הספרות 25 (אוקטובר 1977), עמ' 45-68.

2 Göte Klingberg, *Children's Fiction in the Hands of Translators*, Lund: Glerrup, 1986.

3 וראו לעניין זה את אחרית הדבר של עמינדב דיקמן למהדורה המחודשת של אותלו. ויליאם שיקספיר, איתאל הכושי מוינעצ'יא, תרגום: יצחק זלקינסון, אחרית דבר מאת עמינדב דיקמן, באר שבע: רעב, 2015 [1878], עמ' 234.

4 יצחק זלקינסון (1820-1883), נולד בעיירה שקלוב שליד וילנה. חי בוילנה, לונדון ווינה. התנצר בשנת 1849 וכיהן במשרות שונות בכנסייה האנגליקנית.

5 ויליאם שיקספיר, איתאל הכושי מוינעצ'יא, 2015 [1878]; ויליאם שיקספיר, רם ויעל, תרגום: יצחק זלקינסון, אחרית דבר מאת אברהם עוז, באר שבע: רעב, 2016 [1878].

6 ל' סמן (שם העט של אריה ליב בן צבי סמיאטיצקי) (1883-1945). נולד בעיירה סוקולי בתחום המושב באימפריה הרוסית. עלה לארץ ב-1925 עם הוצאת אמנות, שכידוע יזמה מפעל מקיף של תרגומים לעברית.

7 ל' קרול, עליסה בארץ הנפלאות, כתוב עברית בידי ל' סמן [אריה ליב סמיאטיצקי]. פרנקפורט ע"נ מין ומוסקבה-אודיסה: אמנות, 1924. על גבי הספר עצמו לא מופיעה שנת הוצאתו לאור. לפי מפעל הביבליוגרפיה העברית, ראה אור ב-1924. בתרגום משנת תש"ו מצוינת השנה 1923 כשנת ההוצאה המקורית.

8 שם, עמ' 40.

"הכי בבית בעולם" – על "ביות" בספרות הילדים המתורגמת לעברית 37

בעינו שמה של אחותו שרה ככל הנראה מפני שמקורו עברי.⁹ בתרגום הראשון לעברית של תום סויר,¹⁰ הפכו תום לתם, בקי לביקי ומרי למירי,¹¹ בניסיון לתת לרמויות שמות בעלי מצלול דומה לשמות שבמקור. בתרגום הראשון לעברית של מקס ומוריץ משנת 1913¹² קרא המתרגם א' ליבושיצקי¹³ למקס ומוריץ בשמות שניים מבניו של יעקב – שמעון ולוי; בכך יצר ארמז לבני הבליעל בספר בראשית (ט, ה): "שְׁמֵעוֹן וְלֵוִי אֶחָים כְּלֵי חָמֶם מְכַרְתֵּיהֶם", שבאמצעותו העצים את האפיון של גיבורי הסיפור כבני בליעל. תרגום מאוחר יותר לעברית, התרגום של אנדה פינקרפלד¹⁴ משנת 1939,¹⁵ פנה גם הוא למקרא, ולצמד ניתנו שמות אחרים, גם הם של בניו של יעקב – גד ודן.¹⁶ שמו של המורה למפל Lämpel הפך לתרניאל בתרגום משנת 1913. גם בתרגום משנת 1971, עדיין עברת המתרגם אורי סלע¹⁷ את שמו של המורה ליוחנן,¹⁸ כפי שעברת את שמה של האלמנה בולטה Bolte, לדודה סימה.¹⁹ ליבושיצקי לא טרח לתת לה שם, ואילו אנדה פינקרפלד קראה לה גברת מֶשָׁה.²⁰ לאיכר מקה Mecke קראה אנדה

- 9 ה' [יון] לופטינג, דוליטל הרופא ומאורעותיו, א' סולודר (מתרגם), תל אביב: מסדה, 1929, עמ' א; Hugh Lofting, *The Story of Doctor Dolittle*. New York: Frederick A. Stokes Company, 1920.
- 10 מרק טוין, מארעות תם: תמונות מחיי בני הנעורים באמריקה, י"י טביוב (מתרגם), אודיסא [אודסה]: תורגמן, תרע"א [1911].
- 11 שם, עמ' 3, 22, 40.
- 12 [וילהלם בוש], שמעון ולוי מעשייה, אהרון ליבושיצקי (מתרגם), ורשה: תושיה, תרע"ג [1913].
- 13 אהרון ליבושיצקי (לבושיצקי) (1874-1942), חי בפולין.
- 14 אנדה עמירפינקרפלד (1902-1981), נולדה בריישא שבגליציה, עלתה לארץ בשנת 1923.
- 15 אנדה עמיר [פינקרפלד], גד ודן. ששה תעלולים של שני שובבים, בעקבות מכס ומוריץ מאת וילהלם בוש, תל אביב: ניב, 1961 [1939].
- 16 Gideon Toury, "German Children's Literature in Hebrew Translation. The Case of Max und Moritz", *In Search of a Theory of Translation (Targum)*, Tel-Aviv: Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel-Aviv University, 1980, pp. 140-159.
- 17 אורי סלע (1928-1993), נולד בקבוצת דגניה ב'.
- 18 וילהלם בוש, מקס ומוריץ, נוסח עברי: אורי סלע, תל אביב: לוינאפשטין, 1971, עמ' 33.
- 19 שם, עמ' 8.
- 20 עמיר [פינקרפלד] [לעיל הערה 15], עמ' 2.

פינקרפלד האיכר יהודה,²¹ אורי סלע בחר לתת לו את השם יונתן, ולדוד פריץ נתן את השם דוד יוסף,²² ואילו אנדה פינקרפלד קראה לו דוד מרדכי,²³ אולי בשל הארמו לדוד מרדכי, דודה של אסתר במגילת אסתר.

הספר *Lies und Lene* – ספר התשובה הפמיניסטי למקס ומוריץ מאת הולדה פון לווצוף (Hulda von Levetzow) תורגם לעברית כרות ורנה.²⁴ בתרגום לעצרת החיות – *Die Konferenz der Tiere* מאת אריך קסטנר הפכו אוסקר הפיל, Elefant Oskar, אלואיז האריה, Alois Der Löwe והגירף ליאופולד, die Giraffe Leopold, למרדכי הארי, משולם הפיל ואליםלך הגירף.²⁵ גוטפריד הפרפר הפך לאבשלום בכיתה המעופפת *Das fliegende Klassenzimmer*,²⁶ והתאומות לואיז ולוטה ב־ *Das doppelte Lottchen*²⁷ הפכו לאורה ולי. יעקב אורלנד²⁸ הוסיף בתרגום ל"נזלת" (*Sneezles*),²⁹ אחד מן השירים בקובץ אנחנו שנינו, את הילד אליפלט (במקור אין ילד נוסף), ואילו את בינקר הפך לדודו.³⁰ בתרגום

21 שם, עמ' 41.

22 בוש, לעיל הערה 18, עמ' 39, 58.

23 עמיר [פינקרפלד] (לעיל הערה 15), עמ' 25.

24 הולדה פון לווצוף, רות ורנה, עיבוד עברי: ב' קלאר, תל אביב: סיני, 1957. בנימין קלאר (1948-1901) נולד בחבל בוקובינה שברומניה. עלה לארץ בשנת 1936.

25 אריך קסטנר, עצרת החיות, מרים ילן־שטקליס (מתרגמת), תל אביב: אחיאסף, 1982 [1963], עמ' 5, 6, 8. מרים ילן־שטקליס (1984-1900) נולדה בפוטוקי שבדרום־מערב רוסיה (אוקראינה כיום). עלתה לארץ בשנת 1920. Erich Kästner, *Die*

Konferenz der Tiere, Berlin: Ullstein GMBH, [1949] 1970, p. 9

26 Nitsa Ben-Ari, "Didactic and Pedagogic Tendencies in the Norms Dictating the Translation of Children's Literature: The Case of Postwar German-Hebrew Translations", *Poetics Today* 13:1 (Spring 1992), p. 227.

27 אריך קסטנר, אורה הכפולה, אן[לישבע] קפלן (מתרגמת), ירושלים: אחיאסף, 1952 [1951], עמ' 1, 6. לדברי מתן אחיאסף, אלישבע קפלן לימדה את אחותו נגינה בפסנתר (דואר אלקטרוני מ־20.12.18). מבירור שערך מיכאל דק, עלתה אלישבע קפלן לארץ מרוסיה (דואר אלקטרוני מ־24.12.18). כך עולה גם ממאמרה של נרי לבנה, שראיינה גם את אחיותיו של מתן אחיאסף. נרי ליבנה, "אורה הכפולה חיה", מוסף הארץ, 5.6.1998. תודתי למיכאל דק ולמתן אחיאסף על עזרתם. אין ברשותנו פרטים על שנות חייה ומקום הולדתה.

28 יעקב אורלנד (1914-2002), נולד בטטייב שבאוקראינה. עלה לארץ בשנת 1921.

29 A. A. Milne, *Now We Are Six*, New York: Dell, 1976 [1927], pp. 14-16.

30 אן[לן] אן[לכסנדר] מילן, אנחנו שנינו, תרגום: יעקב אורלנד. תל אביב: מחברות לספרות, 1972, עמ' 22-24.

"הכי בבית בעולם" – על "ביות" בספרות הילדים המתורגמת לעברית 39

ל- *When We Were Very Young* הפך כריסטופר רובין לאורי,³¹ אולי בעקבות השיר "אורי" של רחל, וחרוזה של לאה גולדברג שנדפסו בדבר לילדים – "אורי מורי" ו"אורי כדורי".³² בכל המקרים האלה, כמו גם במקרה של הארמזים למקרא, עברות השמות נועדו לא רק לחזק את האופי ה"ביתי" של הטקסט, אלא גם להגביר את שייכותו לספרות העברית, מפני שהטקסטים האלה ניהלו דיאלוג עם טקסטים ספרותיים קנוניים שנמצאו על המדף העברי.

טבלת עברות שמות

Othello	איתאל הכושי (וינה, 1874)
Romeo and Juliet	רם ויעל (וינה, 1878)
Tom	תם (אודסה, 1911)
Becky	ביקי (אודסה, 1911)
Mary	מירי (אודסה, 1911)
Max und Moritz	שמעון ולוי (ורשה, 1913)
Lehrer Lämpel	מר תרניאל, רב הכפר (ורשה, 1913)
Alice	עליסה (פרנקפורט על המיין, 1924)
Mary-Anne	חנה דבורה (פרנקפורט על המיין, 1924)
Mable	שרה (פרנקפורט על המיין, 1924)
John Dolittle	יוחנן דוליטל (תל אביב, 1929)
Max und Moritz	גד ודן (תל אביב, 1939)
Witwe Bolte	גברת מאשה (תל אביב, 1939)
Bauer Mecke	האיכר יהודה (תל אביב, 1939)
Uncle Fritz	דוד מרדכי (תל אביב, 1939)
Christopher Robin	אורי (תל אביב, 1946)
Gottfried	אבשלום (תל אביב, 1955)
Lies und Lena	רות ורינה (תל אביב, 1957)
Luise, Lotte	לי, אורה (תל אביב, 1962)

31 א"א מילן, פּעוּטִים היינו, תרגום: יעקב אורלנד. תל אביב: מחברות לספרות, תשי"ז [1957], עמ' 8, 24, 25.

32 רחל לקט, "יעקב אורלנד מתרגם שירי ילדים", עולם קטן 2 [2004], עמ' 141-165, עמ' 152.

Elefant Oskar	משולם הפיל (תל אביב, 1958)
Löwe Alois	מרדכי הארי (תל אביב, 1958)
Giraffe Leopold	אלימלך הגירף (תל אביב, 1958)
Lehrer Lämpel	המורה יוחנן (תל אביב, 1971)
Witwe Bolte	דודה סימה (תל אביב, 1971)
Bauer Mecke	האיכר יונתן (תל אביב, 1971)
Uncle Fritz	הדוד יוסף (תל אביב, 1971)
Binker	דודו (תל אביב, 1972)

טבלת מתרגמים

שנת עלייה לישראל	מקום לידה	שנות חיים	שם
		?	אלישבע קפלן
		?	חווה כרמי
—	שקלוב (ליטא)	1883-1920	יצחק זלקינסון
—	פולין	1942-1874	אהרון ליבושיצקי (לובושיצקי)
—	זגייד' (פולין)	1922-1859	דוד פרישמן
—	דרויה (מחוז ויטבסק, האימפריה הרוסית)	1920-1858	ישראל חיים טביוב
	תל אביב	1987-1926	אוריאל אופק
	קבוצת דגניה ב'	1993-1928	אורי סלע
1925	סוקולי (תחום המושב)	1945-1883	ל' סמן (אריה) ליב בן צבי סמיאטיצקי)
1920 (לתקופה קצרה), 1923	ריישא (גליציה)	1981-1902	אנדה עמיר- פינקרפלד
1936	חבל בוקובינה, רומניה	1948-1901	בנימין קלאר
1920	פוטוקי (דרום-מערב רוסיה)	1984-1900	מרים ילך-שטקליס
1921	טטייב (אוקראינה)	2002-1914	יעקב אורלנד
	ירושלים	-1947	מיכאל דק

"הכי בבית בעולם" – על "ביות" בספרות הילדים המתורגמת לעברית 41

ביות לוח השנה והחגים

המתרגמים לעברית לא הסתפקו בעברות השמות, אלא ביקשו להפוך גם את הריאליה ה"זרה" לריאליה מוכרת. לשם כך המירו פריטים "זרים", בעיקר כאלה שהקונוטציות שלהם היו בעיניהם שליליות, בפרטי ריאליה "ביתיים". הדבר בולט במיוחד בשינויים שחלו באלמנטים נוצריים – אלה הושמטו או הומרו באלמנטים יהודיים. בדברי ההקדמה שלו לתרגומו להגדות וספורים מאת הנס כריסטיאן אנדרסן, הסביר דוד פרישמן³³ איך נהג באלמנטים זרים – כאלה שמקורם במיתוסים סקנדינביים, ובאלמנטים נוצריים, ומדוע ניסה להימנע מהם ככל האפשר:

ואני בגשתי להעתיק לעברית את ספורי ההגדה האלה ידעתי כי יבצר ממני להעתיק מכל הבא בידי וכי עלי לבר היטב ספורים מקרב הספורים, ובחרתי את הספורים המקבילים יותר לרוח הקוראים העברים, ביחוד נטשתי את הספורים הנשענים ביותר על האגדה הצפונית ואת הספורים הכתובים ברוח הנוצריות, ובזאת הייתי מוכרח לשנות לפעמים באיזה ספור מן המטבע הראשונה שהטביע בו המספר, כמו בספור "מעשה", או "הנערה הקטנה עם עצי הגפריית" או "חלום האלה הזקנה".³⁴

כחלק מביות החגים ולוח השנה, הוחלף בתרגומו של ל' סמן חג המולד בראש השנה.³⁵ בתרגום של פרישמן לסיפור "מוכרת הגפרורים הקטנה" מאת הנס כריסטיאן אנדרסן, הומר ערב ראש השנה האזרחי בחג החנוכה,³⁶ ועץ האשוח הפך לחנוכייה: "והלילה הנה בא, הוא ליל השמיני מלילות חנוכה... והנר הבווער לפניו במנורת החנוכה יפה ונחמד שבעתים מכל אשר ראתה".³⁷ בתרגומו של טביוב³⁸ למארעות תם הפך יום השבת, שבו גזרה דודה פולי על תום לצבוע את הגדר, ליום שישי כדי שתום לא יחלל את

33 דוד פרישמן (1859-1922) נולד בזגיז' שבפולין. חי בלודז', ורשה, ברלין, אודסה, מוסקבה וברסלאו.

34 דוד פרישמן, "הקדמה", ה'נס) אנדרסן, הגדות וספורים, דוד פרישמן (מתרגם), ברלין: מוריה וידישר פרלג, תרפ"ג [1923], עמ' X.

35 קרול (לעיל הערה 7), עמ' 15.

36 על הייחוד בתרגומו של פרישמן ראו גם מנחם רגב, "הנערה הקטנה עם עצי הגפריית": על תרגומם של בנימין טנא ודוד פרישמן לסיפורו של אנדרסן, ספרות ילדים ונוער 11 (תשמ"ה), עמ' 43-46.

37 אנדרסן (לעיל הערה 34), עמ' 79, 82.

38 ישראל חיים טביוב (1858-1920) נולד בדרויה שבמחוז ויטבסק של האימפריה הרוסית. חי בריגה.

השבת;³⁹ תפילתן של התאומות באורה הכפולה, המפללות שהוריהן הגרושים יתאחדו מחדש, שונתה גם היא. בטקסט המקורי פונות הילדות לאדוננו ישו בבקשה שיברך אותן:

Komm, Herr Jesus, sei unser Gast und segne, was du uns
bescheret hast.

בתרגום לעברית הוחלפה התפילה בציטוט מהשיר לחנוכה: "על הנסים ועל הנפלאות"⁴⁰.

גם בסוף שנות השישים עדיין ביית יעקב אורלנד את השירים בספרו של א"א מילן *When We Were Young*.⁴¹ כריסטופר רובין הפך כאמור לאורי, ותפילתו הפכה לקריאת שמע. אומנם סצנת התפילה הנוצרית תוך כדי כריעה בצד המיטה נותרה בעינה, אבל בתרגום היא נקראת "תפילת ערבית", ואלוהים מכונה "אדני".⁴²

הפרק הרביעי במקס ומוריץ מתאר את צמד הקונדסים המתעללים במורה כשהוא מתיישב לנגן בעוגב, והם טומנים במקטרתו אבק שריפה שמתפוצץ. כמעט כל המתרגמים ראו את אזכור העוגב כבעייתי בגלל הזיקה שלו לכנסייה. בתרגום של אנדה פינקרפלד⁴³ הושמט הפרק כולו, אולי גם בשל אופיו "הלא-חינוכי", המתאר התעללות במורה. התרגום של ליבושיצקי השמיט את תיאור המורה המנגן בעוגב הכנסייה,⁴⁴ ואילו בתרגום של חוה כרמי⁴⁵ הפך העוגב לפסנתר, וזאת אף על פי שבאיור, שנלקח מהמהדורה המקורית,⁴⁶ נותר בעינו הציור של עוגב (ראו בנספח 2: ביות האירים). בשנת 1971 עדיין השמיט המתרגם אורי סלע מתרגומו את ציון העוגב והכנסייה.⁴⁷

39 טוין (לעיל הערה 10), עמ' 5.

40 קסטנר (לעיל הערה 27), עמ' 138.

41 לקט (לעיל הערה 32), עמ' 152.

42 מילן, פעוטים היינו (לעיל הערה 31), עמ' 105-106.

43 עמיר [פינקרפלד], לעיל הערה 15.

44 א' [הרן] ליבושיצקי, למען אחי הקטנים: קובץ שירי ילדים מקוריים ומתורגמים, פיעטרקוב: תושיה, תרנ"ט [1898].

45 חוה כרמי כתבה בעיתונים הבקר, דבר ולמרחב בין השנים 1950-1961. אין ברשותנו פרטים על שנות חייה ומקום הולדתה.

46 וילהלם בוש, מכס ומוריץ זוממי המזימות, חוה כרמי (מתרגמת), תל אביב: יוסף שמעוני, תש"ד [1944], עמ' 23.

47 בוש, לעיל הערה 18.

43 "הכי בבית בעולם" – על "ביות" בספרות הילדים המתורגמת לעברית

המרה של אלמנטים נוצריים באלמנטים יהודיים אפיינה גם את התרגומים ליידיש, נושא החורג מגבולות המאמר הזה. אזכיר רק שבכיר חוקרי ספרות היידיש, חנא שמרוק, תיאר, בין השאר, כיצד טקס הטבילה, אליו מובא האווז ב-*Hans im Glück*, הפך בתרגום ליידיש לטקס ברית מילה.⁴⁸

"הכשרות" הטקסט

נוסף להשמטה של אלמנטים נוצריים או המרתם באלמנטים נייטראליים יותר, הושמטו מן התרגומים גם כל המזונות הלא-כשרים, או ש"הוכשרו" במחי קולמוס. האלמנטים הבעייתיים ביותר בהקשר הזה מנקודת המבט של המתרגמים היו אזכורים של ה"חזיר" ומוצריו, והם הושמטו מהתרגום, או הוחלפו במוצרי בשר כשרים. כך לדוגמה המשפט: "Schweinsripperln mit Sauerkraut und Salzkartoffeln", שציינ במפורש את צלעות החזיר, הפך בתרגום של אורה הכפולה ל"צלי בשר עם תפוחי אדמה וכרוב כבוש",⁴⁹ והקוטלטים Kotelett הפכו לצלעיות עגל.⁵⁰ תחושת חוסר הנוחות מאזכור החזיר לא נעלמה גם מתרגומים מאוחרים יותר. כאשר חידש אוריאל אופק⁵¹ בשנת 1980 את התרגום של אלישבע קפלן לאורה הכפולה, הוא עדיין שמר על כשרותן של הצלעות.⁵² כשתרגמתי לעברית בשנת 1977 את הספר האמריקאי הקלאסי *Charlotte's Web*⁵³ (שנקרא בעברית לפי דרישת המו"ל חוות הקסמים, מכיוון שכך נקרא הסרט שיצא לאקרנים לפני הופעת התרגום), התעוררה השאלה מה לעשות בגיבור הספר – החזיר וילבור. איך ניתן להשאיר את גיבורו כחזיר חביב ולא להחליף אותו בבעל חיים אחר? העלילה, כידוע, נסבה על נס הצלתו של החזיר וילבור על ידי שרלוטה העכבישה, וצריך היה להתגבר על המוקש הזה בתרגום אחת מיצירות המופת של ספרות הילדים האמריקאית. הפתרון, אד הוק, היה לשמור על חביבותו של החזיר על ידי

Chone Shmeruk, "Yiddish Adaptations of Children's Stories from World Literature", *Studies in Contemporary Jewry*, Vol. VI (1990), pp. 186-200, p. 189.

49 קסטנר (לעיל הערה 27), עמ' 117.

50 שם, עמ' 78. בן-ארי (לעיל הערה 26), עמ' 227.

51 אוריאל אופק (1987-1926), נולד בתל אביב.

52 אריך קסטנר, אורה הכפולה, אלישבע קפלן (מתרגמת), מהדורה חדשה בעריכת אוריאל אופק, תל אביב: אחיאסף, 1980, עמ' 115.

53 א"ב וייט, חוות הקסמים, זהר שביט (מתרגמת), תל אביב: זמורה ביתן מודן, 1977.

הפיכתו של וילבור לחוזיר – פיקציה לשונית שאינה קיימת מבחינה זואולוגית, אבל מזערה את הקונוטציות של החזיר. הספרות המתורגמת נאלצה להמתין כמעט עד סוף המאה העשרים לפני שהתירה לציין במפורש את "החזיר" בתרגומים לילדים. ואכן, בשנת 1999, כאשר מיכאל דק⁵⁴ תרגם מחדש את ספריו של אריך קסטנר, הוא תרגם את ה־ Schweinsripperln mit Sauerkraut und Salzkartoffeln ל"צלעות חזיר עם כרוב כבוש ותפוחי אדמה במלח"⁵⁵. מטבע הדברים גררו ההשמטות לא אחת שינויים נוספים, לעיתים מהותיים, בטקסט המתורגם. דוגמה אופיינית לכך ניתן למצוא בפסקאות שבהן מנהלת אלס שיחה עם הדוכסית וזו צועקת לפתע לעברה – "חזיר". אין זה מענייני לעסוק כאן בניתוח השיחה עצמה. רק אעיר שהיא דוגמה לכוחן של מילים לחולל מטמורפוזה בישויות, כמו במקרה של התינוק, שמשנה את ישותו והופך לחזיר במחי קריאתה של הדוכסית שזורקה לחלל האוויר. כאן אדון בשני עניינים שהציבו בפני המתרגם אתגר קשה: אחד מהם הוא האזכור של החזיר. ל' סמן בחר להשמיט את הקריאה "חזיר" ולוותר גם על חלק מהטקסט שבא בעקבותיה; האחר הוא המשחק באיגיון nonsense, שעליו בנויה השיחה בין הדוכסית לאלס, ובו אדון בהמשך.

הפרק העשירי באלס מזכיר בהרחבה בעל חיים אחר שאינו כשר – הלוֹבסטר. במקור נקרא הפרק "מחול הקוודריל של הלוֹבסטר" (The lobster quadrille). בתרגום של ל' סמן הושמטו מִשֵּׁם הפרק הציון של מחול הלוֹבסטר ונותר רק מספר הפרק, ומתוך הפרק עצמו הושמט תיאור היזכרותה של אלס בטעמו של הלוֹבסטר, שבאכילתו התנסתה בעבר. כפיצוי⁵⁶ על ההשמטה הזו הוסיף ל' סמן פסקה שלמה על דגים כשרים ועל המקור של שמותיהם. ל' סמן בחר בדגים ששמותיהם אפשרו לו ללהטט במשחקי לשון הקשורים למסורת היהודית. כך יצר סביב דג השיבוטה [שיבוט] משחק לשוני שביסודו מצלול המזכיר את המילה "שבת". במקרים אחרים המציא אד־הוק שמות שמצלולם התקשר למסורת היהודית, כמו לדוגמה "אברומה", שם של דג שהמציא, אשר נקשר לשמות האבות אברהם יצחק ויעקב, או "שבוטה", שאותה קשר לשבת:

54 מיכאל דק נולד ב־1947 בירושלים.

55 אריך קסטנר, אורה הכפולה, מיכאל דק (מתרגם), תל אביב: אחיאסף, 1999, עמ' 124.

56 על מושג הפיצוי בתרגום ראו את הערך באנציקלופדיה של התרגום, ואת הערותיו של Keith Harvey, "Compensation", *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Mona Baker (ed.), London: Routledge, 1998, pp. 37-40; Gideon Toury, *Descriptive Translation Studies and Beyond*, Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1995, pp. 59, 83, 120, 272-274.

"הכי בבית בעולם" – על "ביות" בספרות הילדים המתורגמת לעברית 45

"Do you know why it's called a whiting?" "I never thought about it," said Alice. "Why?" "It does the boots and shoes," the Gryphon replied very solemnly.⁵⁷

יודעת את, למשל, למה נקרא שמה אברומה?
 – שאלה זו לא עלתה מעולם על דעתי – ענתה עליסה – למה?
 – שכן היא מותרת באכילה לבני אברהם יצחק ויעקב.
 – ושבוטה כלום אינה מותרת?
 – מותרת ומותרת! על כן נקרא שמה שבוטה, שבה מכבדים את
 השבת.⁵⁸

פתרון בעיית הכשרות בתרגום הטקסטים דרש לעיתים יצירתיות רבה, כמו לדוגמה ההתמודדות עם התרנגולות ההופכות לנבלות בתרגום למקס ומוריץ. כתוצאה מאחד מתעלוליהם של מקס ומוריץ נתלות תרנגולותיה של האלמנה על החבל ונופחות את נשמתן. האלמנה סופקת כפיים, אך מחליטה להוציא מתוק מעז ולהכין לעצמה צלי. המתרגמים לעברית ביכרו להתעלם מהאיסור על אכילת נבלות ואפשרו לאלמנה להכין צלי מהעופות המתים. לעומת זאת, לפי מחקרו של חנא שמרוק,⁵⁹ דאג המתרגם בתרגום ליידיש להכשיר את הנבלה: האלמנה מורידה את התרנגולות מן החבל כשעודן בחיים, וממהרת להביאן אל השוחט כדי שיוכו לשחיטה כשרה. לאחר מכן דואגת האלמנה לשטוף אותן ולהמליחן, וכך הופכת את הצלי לכשר למהדרין. שני הקונדסים יגנבו בסופו של דבר את הצלי ויאכלו אותו, וכך, המתרגם שדאג לייחד את הילדים, דאג גם להאכילם בבשר כשר.

גם ביקורת התרגום הייתה שותפה להסכמה בדבר הצורך להקפיד על כללי הכשרות בטקסטים המתורגמים, ומתרגם שהפר את המוסכמה הזו – ננזף. דוד פרישמן, שנהנה באותם ימים ממעמד רב השפעה, כתב רשימה (בחתימת 'שופר') על תרגומו של ליבושיצקי לשירי פושקין. ברשימתו מתח ביקורת חריפה על המתרגם שהרשה לעצמו, לדעת פרישמן, חירות רבה מדי בתרגומו, שבו הוסיף ארמז ל"חד גדיא". לעומת זאת, מתח פרישמן באותה רשימה ביקורת על כך שהמתרגם לא שינה את הטקסט המקורי כדי להתאימו למנהגי הכשרות, כפי שעולה מהסצנה שבה האופה מכין עוגות חמץ בהכרח לפני הג הפסח:

Martin Gardner, *The Annotated Alice*, London: Penguin Books, 1960, p. 57
 136.

58 קרול (לעיל הערה 7), עמ' 131.

59 שמרוק (לעיל הערה 48), עמ' 191.

תחת זה ישכח לפעמים לתקן דברים, הצריכים באמת תקון למען הילד העברי. הנה, למשל: "לפני חג הפסח, עת כל האופים אופים את הממתקים, המגדנות, הגלוסקאות הנעמנות".⁶⁰

ביות ה"סביבה"

"סביבה יהודית" נוצרה בתרגומים לא רק על ידי השמטות שיטתיות של אלמנטים לא יהודיים, אלא גם על ידי הוספה של אלמנטים עבריים ויהודיים במובהק לטקסט המתורגם: שינוי של המיקום הגיאוגרפי הזר למיקום הארץ-ישראלי, העברת זמן ההתרחשות מלוח השנה האזרחי ללוח השנה העברי, ו"הלבשת" הדמויות בפריטי לבוש יהודיים. תעלוליהן של רות ורנה,⁶¹ כאמור הגרסה העברית ל- *Lies und Lene*, הועברו לתל אביב: "מעשה מצחיק ומעציב, אשר קרה בתל אביב, בשתי ילדות מאד רעות, אשר הציקו לבריות / ולא שמעו בקול אמן – / ומה עלתה בסופן".⁶² Das Gebirgsdorf באורה הכפולה הפך ל"רמות ים" שבהרצליה,⁶³ ובתרגום של יעקב אורלנד לאנחנו שנינו, נוספו לשיר נזלת (Sneezles) רופאים מ"קופת חולים" ו"הדסה":

They sent for some doctors/ In sneezles/ And wheezles/ To tell
them what ought/ To be done⁶⁴

פרצה ונכנסה/כנופיה מ"הדסה"/,כנופיה מ"קפת חולים".⁶⁵

בתרגומו של אורלנד לשיר "Rice Pudding" בפעוטים היינו שינה המתרגם את פודינג האורז ל"שמנת של תנובה":

What is the matter with Mary Jane? /She's crying with all her
might and main,/ And she won't eat her dinner – rice pudding
again⁶⁶

60 שופר [דוד פרישמן], "למען ילדינו הקטנים", הדור 1 (49) (1901), עמ' 13-15.

61 לויצוף, לעיל הערה 24.

62 שם, עמ' 1.

63 קסטנר (לעיל הערה 27), עמ' 3.

64 מילן (לעיל הערה 29), עמ' 14-16.

65 מילן, אנחנו שנינו (לעיל הערה 30), עמ' 23.

A. A. Milne, *When We Were Very Young*, New York: Penguin, 1988 [1924], 66

pp. 48-51.

"הכי בבית בעולם" – על "ביות" בספרות הילדים המתורגמת לעברית 47

מה אתה, מה-זה אתה, עם אהובה? / בוכה ובוכה היא, כאילו נגעו בה, / איננה רוצה שוב שמנת־עם־תנובה" – / מה אתה, מהזה אתה, עם אהובה?⁶⁷

הפרקטיקה הזאת הולידה קרויוזים שונים, כמו לדוגמה במקרה של האיורים למקס ומוריץ. רוב התרגומים לעברית של מקס ומוריץ השתמשו באיורים המקוריים, שהפכו במהלך השנים לאייקונים; אבל אחד מהם, התרגום של אנדה עמיר (פינקרפלד) משנת 1939, אימץ את האיורים שהופיעו בתרגום ליידיש, איורים שצוירו ככל הנראה על ידי יוסף טונקל (Joseph Tunkel-Der Tunkeler).⁶⁸ המאייר התאים את לבושן של הדמויות לטקסט המיוהד – לחייט נוספו זקן ומגבעת יהודית, הדוד מרדכי חובש כיפה במקום מצנפת מצויצת *Zielmütze* והוא עטור זקן, וכך גם האיכר והאופה (ראו בנספח 2: ביות האיורים).

לוח השנה

התרגומים נטו להמיר את לוח השנה האזרחי בלוח השנה העברי. כך, לדוגמה, באחת השיחות הפילוסופיות המפורסמות והמצוטטות ביותר מאלים – השיחה בין אלים לחתול צ'שייר – שבמרכזה שאלת השיגעון, ציין המתרגם את חודשי האביב כדי שיוכל להתייחס לחגים היהודיים, פורים ופסח, החלים בהם. לא כאן המקום להרחיב במשמעויות הפילוסופיות של השיחה הזו, שנדונו רבות במחקר. ענייננו בשאלת התפקיד שמילאה בתרגום ההמרה ללוח העברי. בתרגום של ל' סמן לאלים, ההמרה ללוח העברי סייעה למתרגם להתמודד עם תרגום האידיומים הלשוניים. לדוגמה, הדיון בשיגעון בפרק השישי, שנסוב על פיתוח של שני ביטויים המדמים שיגעון: "משוגע ככובען" *mad as a hatter* ו"משוגע כארנבון־אביב" *mad as a March hare*. מקור הביטוי הראשון, ככל הנראה, בתנאי העבודה של הכובענים, שבאותם ימים היו מעבדים עורות בעזרת כספית שגרמה להרעלה שהתחילה בסימפטומים של רעד ודיבור מטושטש, והתפתחה להזיות ולתופעות פסיכוטיות אחרות שנראו כשיגעון. מקור הביטוי האחר בטבע: הארנבונים עוברים את עונת הייחום שלהם באביב בחדש מארס, ובתקופה זו הם קופצניים מאוד, ומתרוצצים בשדות תוך ניתורים ודילוגים פרוצים, שנראו לצופים בהם כביטויים לשיגעון.⁶⁹

67 מילן, פעוטים היינו (לעיל הערה 31), עמ' 54-55.

68 שמרוק (לעיל הערה 48), עמ' 192.

69 גרדנר (לעיל הערה 57), עמ' 89.

קרול הנפיש את שני הביטויים הלשוניים, וצירף יחדיו שני יצורים חיים, שהמשותף ביניהם הוא היותם האיבר המדומה בדימוי הלשוני. המתרגם לעברית ל' סמן ניצל את האזכור של חודש מארס בביטוי הלשוני כדי להמירו ללוח העברי – לחודש ניסן, המרה שאפשרה לו לכנות את הארנב "בן-ניסן". לעומת זאת, הוא ויתר על התרגום ל' March hare.

"In THAT direction," the Cat said, waving its right paw round, "lives a Hatter: and in THAT direction," waving the other paw, "lives a March Hare. Visit either you like: they're both mad."
 "But I don't want to go among mad people," Alice remarked.
 "Oh, you can't help that," said the Cat: "we're all mad here. I'm mad. You're mad."⁷⁰

מי ומי הם יושבי המקום הזה ומה טיבם? – שאלה שוב. מעבר מזה – ענה החתול ויתאר חצי עגול בכפו הימנית – יושב כובעני ומעבר מזה (הוא הניע את כפו השמאלית) יושב ארנב בן-ניסן. לכי לך אליהם, אם את רוצה, שניהם כאחד משגעים. לא, איני רוצה אל משגעים – אמרה עליסה.⁷¹

בקטע אחר (שאותו מרבים לנתח בשיעורי לוגיקה), ניצל ל' סמן את ההמרה ללוח העברי כדי לפצות על היעדרו של השיגעון משמות הדמויות. בתרגומו ציין ל' סמן את החגים פורים ופסח שמועדם קרוב בדרך כלל לחודש מארס, והוסיף משפט שאינו קיים במקור, שבו התייחס לשיגעונן של הדמויות, "כלום אחת היא – שאלו כולם כאחד – לאמור: כולנו משוגעים מפורים עד פסח, או – מפסח עד פורים?"⁷²

The Hatter opened his eyes very wide on hearing this; but all he *said* was "Why is a raven like a writing-desk?"
 "Come, we shall have some fun now!" thought Alice. "I'm glad they've begun asking riddles – I believe I can guess that," she added aloud.
 "Do you mean that you think you can find out the answer to it?" said the March Hare.
 "Exactly so," said Alice.

70 שם, עמ' 88-89.

71 קרול (לעיל הערה 7), עמ' 76-78.

72 קרול (לעיל הערה 7), עמ' 83.

49 "הכי בבית בעולם" – על "ביות" בספרות הילדים המתורגמת לעברית

"Then you should say what you mean," the March Hare went on.

"I do," Alice hastily replied; "at least – at least I mean what I say – that's the same thing, you know."

"Not the same thing a bit!" said the Hatter. "Why, you might just as well say that 'I see what I eat' is the same thing as 'I eat what I see'!"

"You might just as well say," added the March Hare, "that 'I like what I get' is the same thing as 'I get what I like'!"

"You might just as well say," added the Dormouse, which seemed to be talking in its sleep, "that 'I breathe when I sleep' is the same thing as 'I sleep when I breathe'!"⁷³

כובעני זקף עיניו בתמיהה, ופתאם שאל:

– מה בין עורב ושלחן?

"בשעה טובה!" – חשבה עליסה בלבה, בשמעה שאלה זו – "עתה נשתעשע קצת. האח, מה אהבתי חידות!"

– ודאי אמצא – אמרה עליסה בקול רם.

רצונך לאמר, שתמצאי תשובה – שאל ארנב בן ניסן.

כן, אמצא, הנה עוד מעט ואגיד לכן את אשר אני יודעת, כלומר, אני יודעת את אשר אגיד, הלא אחת היא, – הוסיפה עליסה מיד.

– לא אחת, כלל וכלל לא! קרא כובעני – כלום אחת היא לאמר, למשל:

אני רואה מה שאני אוכל, או שאני אוכל מה שאני רואה?

"ודאי לא!" – הוסיף ארנב אף הוא. כלום אחת היא לאמר, למשל: אני אוהב כל מה שאני מוצא, או אני מוצא כל מה שאני אוהב?

– כלום אחת היא – שאלו כולם כאחד – לאמור: כולנו משגעים מפורים עד פסח, או – מפסח עד פורים?⁷⁴

בקטע אחר ניצל ל' סמן את אזכור החגים היהודים כדי להציע פתרון למשחק הלשוני בקטע שבו מספר הכובען על הנשף שערכה המלכה. הכובען מזכיר את חודש מארס ומרמז לשיר "twinkle twinkle little star". המעבר מהארנב לחודש מארס נעשה באמצעות הקישור המיטונימי בין ארנב מארס לחודש מארס. המעבר לפרודיה על אחד משירי הילדים הפופולריים ביותר,

73 גרדנר (לעיל הערה 57), עמ' 96.

74 קרול (לעיל הערה 7), עמ' 82-83.

what “twinkle twinkle little star”, נעשה באמצעות החריזה בין little bat ל- what you’re at כלומר, המעברים בטקסט המקורי אינם מנומקים בקישורים דמויי ריאליה, אלא בקישורים לשוניים. בתרגום מנומקת ההתרחשות באמצעות מעברים בין המועדים בלוח שנה העברי – “מוצאי שבת” ולפני חג הפסח. כפי שנראה בהמשך, ל’ סמן השתמש בלוח העברי גם כדי ליצור משחק של איגיון הבנוי על שילוב בין פסוקים מטקסטים קנוניים שאין ביניהם קשר, במקרה הזה, הפיוט “המבדיל בין קודש לחול” וקטעים מההגדה של פסח:

The Hatter shook his head mournfully. “Not I!” he replied.
 “We quarreled last March – just before *he* went mad, you know –” (pointing with his teaspoon at the March Hare,) “– it was at the great concert given by the Queen of Hearts, and I had to sing
‘Twinkle, twinkle, little bat!
*How I wonder what you’re at!’*⁷⁵

ובתרגומו של ל’ סמן:

כובעני הניע ראשו בעצב ואמר:

– הה, הדברים ארוכים, שמעי ואספר לך. ומעשה שהיה כך היה: פעם במוצאי שבת, ולפני חג הפסח היה הדבר, בשעה שזוהיהא (הוא הראה על ארנב בן־ניסן) התחיל לצאת מדעתו, עשתה המלכה משתה, נשף זמרה, ואני צויתי לשיר “המבדיל”:

המבדיל בין קודש לחול...

כל דכפין ייתי ויכול –

הכל בכל מכל כל:

כרפס, יחץ, חטא, פול.⁷⁶

איזה פתרון הציע ל’ סמן לתרגום הקטע שבו הופיעה במקור פרודיה על שתי השורות הראשונות של השיר “twinkle twinkle little star”? בניגוד ללואיס קרול, שלרשותו עמדה מסורת בת למעלה ממאה שנים של טקסטים לילדים שעליהם יכול היה לעשות פרודיה, הרפרטואר הצעיר יחסית של טקסטים לילדים, שעמד לרשות המתרגם, כמעט שלא אפשר למתרגם להניח שקוראיו מכירים את הטקסטים שעליהם נעשתה הפרודיה. ל’ סמן חיפש אפוא פסוקים מוכרים כדי ליצור באמצעותם משחקים לשוניים, ויצר את האיגיון על ידי כך ששילב פסוקים שקוראים הכירו בלא ספק, והיו יכולים

75 גרדנר (לעיל הערה 57), עמ’ 98.

76 קרול (לעיל הערה 7), עמ’ 86-87.

"הכי בבית בעולם" – על "ביות" בספרות הילדים המתורגמת לעברית 51

לזהותם ולעמוד על האיגיון שבשילובם, כמו לדוגמה השילוב של הפסוק מהפיוט "המבריל בין קודש לחול", המושר אחרי ההבדלה במוצאי שבת, עם פסוקים מההגדה כגון "כל דכפין ייתי ויכול", "כרפס יחץ".

אידיומטיקה וביטויים לשוניים מוכנים מראש

התרגום של אליס לעברית דרש התמודדות עם אתגרים מרובים, בשל היותו של טקסט המקור רווי במשחקים לשוניים, בריאליזציה של מטפורות וצירופים כבולים, ובהנפשה של ביטויים. משחקי לשון עם לוח השנה העברי היו כמובן רק אחד הפתרונות שהוצעו בתרגום. תרגומים שבחרו לא לוותר על האידיומטיקה והביטויים הלשוניים הציגו פיצוי על ידי המרתם באידיומטיקה ובביטויים לשוניים עבריים. ל' סמן השתמש לשם כך בדרך כלל בביטויים שמקורם בקנון היהודי או במנהגים יהודיים.

ניקח לדוגמה את הביטוי הלשוני: Grin like a cheshire cat. אליס מבחינה בחתול המחייך ושואלת את הדוכסית מדוע הוא מחייך.⁷⁷ תשובתה של הדוכסית, "כי הוא חתול צ'שייר", לקוחה מהעולם הלשוני ולא מהעולם ה"ריאלי". תשובתה עוברת מהתיאור ה"ריאלי" של החתול, אל ההנפשה של הביטוי ויוצרת שוויון ערך בין העולם הלשוני לעולם הריאלי, מפני שהיא אינה מתייחסת לחתול, אלא לביטוי הלשוני שבו הוא מופיע.

"Please would you tell me," said Alice, a little timidly, for she was not quite sure whether it was good manners for her to speak first, "why your cat grins like that?" "It's a Cheshire Cat," said the Duchess, "and that's why. Pig!" She said the last word with such sudden violence that Alice quite jumped; but she saw in another moment that it was addressed to the baby, and not to her, so she took courage, and went on again: – "I didn't know that Cheshire-Cats always grinned; in fact, I didn't know that cats could grin."⁷⁸

77 על הפתרונות שהוצעו בשלושה תרגומים של אליס לעברית, ראו את מאמרה של Rachel Weissbrod, "Curiouser and Curiouser": Hebrew Translations of Wordplay in *Alice's Adventures in Wonderland*, *The Translator* Vol. 2, No. 2 (1996), pp. 219-234

78 גרדנר (לעיל הערה 57), עמ' 93.

– הגידי נא, אמצא חן, – אמרה עליסה בקול רך, כי לא ידעה אם מן
הנימוס הוא לה שפתחה ראשונה בשיחה
– על מה מגחך החתול?
– עלה על ליבו זכר הלביות שאכל בחנוכה – ענתה הנסיכה. – ואני
לא ידעתי, כי חתולים מגחכים – ענתה כשוב רוחה – גם לא אדע אם
בכלל, יכול חתול לגחך.⁷⁹

התרגום של ל' סמן הציע משחק לשוני חלופי למשחק הלשוני המורכב
שבמקור. בהתאם לשיטתו השמיט ל' סמן את אזכור החזיר מדברי הדוכסית
ויצר משחק באלמנטים מן המסורת היהודית. בתרגומו מחייך החתול מפני
[ש]“עלה על ליבו זכר הלביות שאכל בחנוכה.”⁸⁰ האזכור של המנהג היהודי
של אכילת לביבות בחנוכה אפשר לסמן ליצור איגיון מבוית במובהק.

ל' סמן השמיט בתרגומו בשיטתיות את הפסוקים האידיומטיים שבמקור
והמירם בפסוקים מן הספרות היהודית. כך, לדוגמה, באחת השיחות עם
הדוכסית, שבה נדונה השאלה מה הוא מוסר ההשכל (אגב, לא ברור למה
מתייחס מוסר ההשכל), מציע הטקסט המקורי משחק בפתגם: *Take care of the pence and the pounds will take care of themselves*. המשחק בביטוי הלשוני הזה, ממציאה הדוכסית “מוסר השכל” מופרך לחלוטין
כשהיא אומרת לאלים:

[...]and the moral of *that* is – ‘Take care of the sense, and the
sounds will take care of themselves’⁸¹

ל' סמן אינו מנסה לתרגם את הפתגם, אלא מציע במקום זאת “מוסר השכל”
שמקורו במסכת אבות, שבהקשר הזה הוא מופרך לחלוטין: “אל תסתכל בקנקן
אלא במה שיש בו.”

ומה בכך, הלוא אחת היא – אמרה הנסיכה, ונעצה עוד יותר את סנטרה
החד בכתף עליסה. לא המילה עיקר, אלא הכוונה. מוסר השכל: “אל
תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו.”⁸²

הפרק הרביעי באלים נקרא: *The Rabbit Sends in a Little Bill*.⁸³ שמו
של הפרק בנוי על כפל המשמעויות של *Bill* כשם של יצור חי וכ“חשבון”.

79 קרול (לעיל הערה 7), עמ' 71.

80 שם, עמ' 71.

81 גרדנר (לעיל הערה 57), עמ' 121.

82 קרול (לעיל הערה 7), עמ' 112.

83 גרדנר (לעיל הערה 57), עמ' 55.

"הכי בבית בעולם" – על "ביות" בספרות הילדים המתורגמת לעברית 53

ל' סמן כינה את הלטאה לוט,⁸⁴ כדי שיוכל לשחק עם הביטוי "שיכור ולא מיין" – ארמזו לישעיהו נא, כא: "לְכֵן שָׁמְעִי נָא זֹאת עֲנֵיהָ וּשְׁכַרְתָּ וְלֹא מִיָּין".

השיחה בין המרמיטה לאלים בנויה כולה על מעברים ממילה למילה, שמקדמים את ההתרחשות לסדרה של אירועים חסרי פשר, המסתיימת בשורה של מילים שתחילתן באות מ"ם. המרמיטה, המציינת מילים המתחילות באות M, משלבת בדבריה ארמזו לאידיוס much of a muchness, שפירושו דברים דומים:

[...]that begins with an M, such as mouse-traps, and the moon, and memory, and muchness – you know you say things are 'much of a muchness' – did you ever see such a thing as a drawing of a muchness!⁸⁵

ובתרגומו של ל' סמן:

כל מה שמתחיל ב"מ", למשל: "מנחה-מוסף-מעריב", "משנה מקום משנה מזל", "מקצת", "ממשות", "מאד".⁸⁶

כלומר, ברשימת המילים המתחילות באות מ"ם ציין ל' סמן כמה אמרות יהודיות וכמה שמות של תפילות יהודיות, ונוסף על כך, כפיצוי על הארמזו לפתגם שלא תרגם, הכניס לטקסט פתגם מהספרות היהודית שמורכב כולו ממילים המתחילות באות מ"ם: "משנה מקום משנה מזל".

באחת הסצנות יוצאים אלס ובעלי החיים מאגם הדמעות רטובים ורועדים מקור. העכבר נוטל על עצמו "לייבש" אותם, ונתלה במשמעות המטפורית של המילה "לייבש". בעלי החיים הרועדים מקור מאזינים לסיפור, שלדברי העכבר הוא הדבר המייבש ביותר שהוא מכיר – הוא מצטט כמה פסקאות מתוך ספר על ההיסטוריה של אנגליה⁸⁷ שנלמד על ידי בנות לידל, ובהן גם אלס.

"Ahem!" said the Mouse with an important air. "Are you all ready? This is the driest thing I know. Silence all round, if you please! 'William the Conqueror, whose cause was favoured by

84 קרול (לעיל הערה 7), עמ' 40.

85 גרדנר (לעיל הערה 57), עמ' 103.

86 קרול (לעיל הערה 7), עמ' 92.

87 לפי גרדנר (לעיל הערה 57), עמ' 46, מדובר בקטע מתוך Havilland Chepmell,

Short Course of History, 1862, pp. 143-144

the pope, was soon submitted to by the English, who wanted leaders, and had been of late much accustomed to usurpation and conquest. Edwin and Morcar, the earls of Mercia and Northumbria –⁸⁸....

והעכבר פתח ואמר בחשיבות: – המ... ישבתם כולכם? ... רגע ותיבשו מדברי סיפורי, כי אין כסיפורי דבר יבש. רק הנה בקשתיכם: הטו אזניכם ושמעו היטב: "הורדוס, כידוע, נשען על הרומאים וירדוף את בעלי ברית אנטיגנוס ואת החשמונאים, הורקנוס הזקן ובתו אלכסנדרה ושני ילדיה מרים ואריסטובלוס. ויצר להורקנוס אשר השיבו מארץ הפרתים, ואת ארסטובלוס טבע במי הברכה ביריחו, ואלכסנדרה גם ארסטובלוס התאוננה באזני אנטוניוס מושל רומא, אשר נמצא אז בסוריה, על הורדוס חתנה לוקח את מרים בתה לאשה, על אשר הרג את בנה יחידה".⁸⁹

שלא כמו בתרגומה הקנוני המאוחר של רינה ליטוויץ, שהשאיר על כנו את סיפורו של העכבר על ויליאם הכובש,⁹⁰ המיר ל' סמן את הסיפור על ויליאם הכובש בסיפור תולדות השושלת ההרודיאנית. הוא יכול היה להניח שהשם הורדוס מוכר לקורא הצעיר, שכן תולדות הורדוס הופיעו, בין היתר, בשני ספרי לימוד פופולריים בני הזמן: הספר של א"ז רבינוביץ, תולדות ישראל,⁹¹ והספר של יהודה גרזובסקי (לימים גור), דברי הימים לעם ישראל.⁹²

88 גרדנר (לעיל הערה 57), עמ' 46.

89 קרול (לעיל הערה 7), עמ' 30-32.

90 לואיס קרול, הרפתקאות אליס בארץ הפלאות, רינה ליטוויץ (מתרגמת), תל אביב:

הקיבוץ המאוחד, 1997, עמ' 31-32.

91 א"ז רבינוביץ, תולדות ישראל: היסטוריה מצרית לילדי ישראל, ורשה: תושיה, 1910, עמ' 105-120.

92 יהודה גרזובסקי, דברי הימים לעם ישראל מראשית היותו עד היום הזה: ערוך לבני הנעורים על ידי יהודה גרזובסקי בארבעה חלקים א-ד עם תמונות וציורים,

New-York: Hebrew Publishing Company, 1919

ספרו של גרזובסקי מספר את סיפורו של הורדוס (בסעיפים לג-לז) מימי היותו נציב הגליל דרך הפיכתו למלך יהודה וכלה במלכותו העקובה מדם; בספרו של א"ז רבינוביץ (אז"ר) מתואר סיפורה של שושלת הורדוס בפירוט רב יותר: החל מפרק כב המוקדש ל"הורקנוס וארסתבול" וכלה בהפיכתו של הורדוס ל"נציב בארץ הגליל", והמשך בשני פרקים המוקדשים כולם לסיפור הורדוס: פרק כג: "הורדוס" ופרק כד: "אחרית ימי הורדוס".

"הכי בבית בעולם" – על "ביות" בספרות הילדים המתורגמת לעברית 55

בשני הספרים האלה תוארו בהרחבה השושלות של מלכי יהודה ומלכי ישראל, אך נראה שהמתרגם ביכר לכתוב את הפרודיה על היסטוריה "יבשה", משעממת כביכול, לא על שושלות המלוכה המקראיות, אלא על שושלת הורדוס השנואה. הוא מתאר את תולדותיה של שושלת הורדוס על פני כמעט שלושה עמודים, ובמקרה זה, באופן יוצא דופן, הטקסט המתורגם ארוך מהטקסט המקורי. הבחירה בהורדוס השנוא הייתה נוחה משתי סיבות: האחת – השושלת הזאת מאוכלסת בדמויות רבות ששמותיהן נשנים וחוזרים, והאחרת – שמות בניה ברובם אינם "עבריים", ולכן יוצרים זרות, בדומה לזרות שביקש קרול ליצור אצל הקורא האנגלי.

כאמור, לרשותו של לואיס קרול עמדה מסורת עשירה של שירי ילדים, שעליהם יכול היה לכתוב פרודיות ולהניח שקוראיו יזהו אותן. למתרגם של אליס הייתה אפשרות לתרגם את השירים האלה כלשונם, ולהנגישם לקורא העברי באמצעות הערות שוליים, כפי שנהגה רינה ליטוויץ בתרגומה הקנוני.⁹³ אבל ל' סמן העדיף ליצור פרודיה "מבייטת" על טקסטים עבריים קנוניים, או על שירים בעברית לילדים, אף על פי שכאלה היו לא רבים בתקופה שבה ראה אור התרגום הראשון לעברית של אליס.

נבחן שתי דוגמאות לפתרונות המבייטים שהציע תרגומו של ל' סמן לפרודיות:

א. פרודיה על שיר ילדים עברי

גודלה של אליס משתנה ללא הרף, והיא מנסה בייאווה להשיב על השאלה מי היא, ובלשונה: "who in the world am I?". קרול מלגלג על האופן שבו בוחנת אליס את השאלה העמוקה הזאת, בכך שהוא מניח לה להיכשל בנייין פשוט בהרבה – בדקלום שיר ילדים ידוע, שירו הדידקטי והטרחני של התיאולוג איזק ווטס (*How doth the little crocodile*, (Isaac Watts, 1674-1748), שהיה פופולרי מאוד בשעתו. באמצעות הפרודיה על דקלומה של אליס מלגלג קרול על המסר הדידקטי של השירים האלה, ועל כך שהם מעורדים חשיבה חסרת דמיון ותעוזה. להלן השורות הראשונות של השיר המקורי ושל הפרודיה של קרול:

How doth the little busy bee
Improve each shining hour,
And gather honey all the day
From every opening flower!

How skillfully she builds her cell!
 How neat she spreads the wax!
 And labours hard to store it well
 With the sweet food she makes.
 In works of labour or of skill,
 I would be busy too;

הפרודיה של קרול המירה את הדבורה החרוצה בתנין העצל:

How doth the little crocodile
 Improve his shining tail,
 And pour the waters of the Nile
 On every golden scale!
 How cheerfully he seems to grin,
 How neatly spreads his claws,
 And welcomes little fishes in,
 With gently smiling jaws!⁹⁴

כאמור, ל' סמן בחר לא לתרגם את השיר, אלא כתב פרודיה על שיר ילדים פופולרי מאת שמואל לייב גורדון שחובר ב-1901, כעשרים שנה לפני שתרגם ל' סמן את אליס. בפרודיה זו לגלג ל' סמן על התיאור האידילי של יציאת הילדים לטבע.

היערה, היערה! היערה בקשת וּחץ
 נְקוּמָה, נִצָּאָה – שֶׁם פָּרַח הַנֶּזֶן.
 יְצִיצוּ, יְצִיצוּ מֵעַל, מִצְמֶרֶת כָּל עֵץ,
 שֶׁם יִרְקֵה וְזֶהר וְרִחַב אֵין קֵץ!
 נִשְׂרָק עִם חֲסִיל וּנְזֻמָּזִם עִם הַזְּבוֹב,
 נִקְרָקֵר עִם צְפָרְדַּע שׁוֹכֶנֶת בְּסוּף:
 נְרוּצָה, נְרוּצָה אַחִים, הוּי, נְרוּץ, נִשְׁתוּכֵב!
 נְרִיעָה, נְצָהְלָה, נְגִילָה בְּכָל לַב!⁹⁵

94 גרדנר (לעיל הערה 57), עמ' 38-39.

95 שמואל לייב גורדון, "ל"ג בעומר", 1901. נדלה מאתר האינטרנט זמרשת בתאריך

<https://www.zemereshet.co.il/song.asp?id=536>. 11.12.2018

"הכי בבית בעולם" – על "ביות" בספרות הילדים המתורגמת לעברית 57

וזו הפרודיה שחיבר ל' סמן על השיר הזה:

ל'ג בעומר

הַיְעָרָה, הַיְעָרָה, בְּקֶשֶׁת וְחֵץ,
 אַרְוֵצָה, אַמְהָרָה, אֶטְפָּסָה עַל עֵץ;
 עַל עֲצִים עֲנָפִים וְרָמִים אֶטְפָּסָה,
 אֶפְרוּחִים יְתוּמִים בְּקִנּוּם אֶחֱפָשָׁה.
 אֲבִיאָם, אֶרְחָמָם, אֶגְדֹּלֵם לַתּוֹרָה,
 הֵם יְהִיוּ תַלְמִידִים, אֲנִי לָהֶם מוֹרֵה.
 וּפֶן יֵלְכוּ בְקָרִי, לֹא יְהִיוּ קְשׁוּבִים,
 אֲצִיגֵם בַּפְּנֵה, יִצְדוּ שָׁם זְבוּבִים.⁹⁶

ב. פרודיה על טקסט קנוני

אליס נפגשת עם הזחל ומתלוננת על כך שאיבדה את זיכרונה. כדי להוכיח לה שזיכרונה מיטיב לפעול, מורה לה הזחל לדקלם את שיר הילדים הידוע, "You are old, Father William"⁹⁷. המילים בוגדות באליס ומפיה יוצאים פסוקים אחרים לגמרי, שהם פרודיה על שירו הדידקטי והמוכר מאוד של רוברט סאותי (Robert Southey, 1774-1843), "The Old Man's Comforts and How He Gained Them"⁹⁸.

בתרגומו של ל' סמן משבשת אליס בדקלומה פסוקים מן ההגדה:

- מה, למשל, שכחת? – שאל גמזי.
- הנה עמדתי לקרוא שיר ויצאו מפי דברים לא-כן, ולא היה השיר ההוא – ענתה עליסה בעצב.
- קראת את ה"הגדה"? – שאל גמזי את עליסה.
- קראתי הרבה אגדות – ענתה עליסה.
- לא כן שאלתי: הגדה של פסח קראת? – קראתי.
- נסי נא אפוא, קראי בעל פה את השיר "אחד מי יודע".
- עליסה שלבה ידיה ופתחה:
- אחד מי יודע, אחד איני יודע:
- איך ילך שעון, איכה, בלי פנס בחשיכה?

96 קרול (לעיל הערה 7), עמ' 19.

97 גרדנר (לעיל הערה 57), עמ' 69-71.

98 גרדנר (לעיל הערה 57), עמ' 69.

שנים מי יודע, שנים איני יודע:

מדוע בשנים כל פעם, – הברק והרעם?

[...]שבעה מי יודע, שבעה איני...

– שבעה אני יודע – נכנס גמזי פתאום לדברי עליסה. הוא העיף בה עין אחת ופניו הפיקו שחוק ולעג כאחד. בניגון של ליל פסח, לאט ובנעימות, פתח ואמר:

שִׁבְעָה מִי יוֹדְעֵי, שִׁבְעָה אֲנִי יוֹדְעֵי:

קִמְצֵי־חֶמֶץ, עוֹלָם־חֹלֶם, שִׁבְעָה דְבָרִים בְּגוֹלָם!

עֵלְבוֹן גָּדוֹל נִעְלָבָה עֲלֵיסָה, פָּנֶיהָ אֲדָמוּ. הִיא הוֹרִידָה רֹאשָׁה וְאָמְרָה:

– קִצְתָּ מִלֵּים... שִׁכַחְתִּי.

– קִצְתָּ? קִרָא גְמִזִי בִלְעַג – אָף חֲרוּז לֹא אָמַרְתָּ כְּכָתוּב!

קָמָה שְׁתִּיקָה לֹא נִעִימָה.⁹⁹

*

מניחות התרגומים נוצר הרושם שבמקביל לתפקיד המרכזי שמילאו במילוי מדף הספרים העברי, היה להם תפקיד חשוב גם בהנחלת הלשון. עניין זה דורש דיון נפרד ולא ארחיב בו כאן, רק אציין שפירושי המילים שנספחו לעיתים קרובות לתרגומים מעידים על תודעת השליחות הלשונית של המתרגמים לעברית. אביא לדוגמה שני תרגומים שהשתמשו בשיטות שונות כדי להעשיר את לשון קוראיהם. בתרגומו של טבויב למאורעות תם הפירושים ל"מילים קשות" הופיעו בהערות השוליים לאורך כל הספר. כך, לדוגמה, פורשו המילים הבאות בשני העמודים הראשונים של הספר: "עצם זעיר – דבר קטן מאד, גחנה – כפפה עצמה, מחטטת – חותרת, מְזוּהָ – ארוך־המזון, לחלצם – למלטם, הזריז – המהיר, פעור – פתוח, חיכה – שחקה שחוק קל".¹⁰⁰ בתרגום של עליסה בארץ הנפלאות צורפו שנים עשר עמודים בפרק מיוחד בסוף הספר שנקרא "ביאור מילים קשות" (ראו נספח 1).¹⁰¹ התוספת הזו נועדה להקל על הילדים את הבנת הטקסט, אך יש בה גם כדי ללמד על ההנחות של המתרגם בנוגע לידע הלשוני של קוראיו: המילים "הקשות" מבוארות באמצעות מילה עברית "קלה" יותר, או בתרגומן ללא פחות מארבע שפות: אנגלית, רוסית, גרמנית וצרפתית. מעניין לציין שבולט כאן היעדרה של היידיש, וזאת אף על פי שבתקופת היישוב הייתה היידיש השפה הנפוצה ביותר, ולעיתים קרובות גם

99 קרול, (לעיל הערה 7), עמ' 56-59.

100 טוין (לעיל הערה 10), עמ' 3-4.

101 קרול (לעיל הערה 7), עמ' 161-172.

"הכי בבית בעולם" – על "ביות" בספרות הילדים המתורגמת לעברית 59

שפת האם של הילדים.¹⁰² ככל הנראה נבע הדבר מהדימוי הנמוך של היידיש, ומכך של' סמן – נאמן שותף למפעל תחיית העברית – בחר במתכוון להתעלם ממנה.

סיכום

הביות של הטקסטים שתורגמו לעברית מספרות הילדים האירופית נעשה בכמה דרכים: המרת השמות הפרטיים לשמות עבריים, המרת לוח השנה האזרחי ללוח השנה העברי, המרת פריטי מזון זרים או אסורים בפריטי מזון ביתיים או כשרים, ריבוי בארמזים לקנון היהודי, שילוב בטקסט המתורגם של חגים ומנהגים יהודיים ואזכור בטקסט המתורגם של אירועים מההיסטוריה היהודית. כמו במקרה של הספרות למבוגרים,¹⁰³ כך גם במקרה של הספרות המתורגמת לילדים, הוטל על הספרות המתורגמת תפקיד של מילוי המערכת, והמתרגמים ובתי הוצאה לאור ראו בהעשרת מדף ספרי הילדים העבריים במיטב הספרות האמריקאית והאירופית הקלאסית משימה לאומית בעלת חשיבות עליונה. ביות הטקסטים שתורגמו נבע מהרצון להציג את הטקסטים המתורגמים כחלק אינטגרלי ממדף הספרים בעברית ולוודא בהתאמת הספר המתורגם למערכת היעד העברית כדי למזער את זרותו. רק לאחר שספרות הילדים העברית התבססה כמערכת אוטונומית מלאה, והמתרגמים, העורכים והוצאות הספרים היו חדורי ביטחון בקיומה ובעצמאותה, התפוגג החשש להכניס אליה "הביתה" את "הזר" כזר.

Zohar Shavit, "Can It Be That Our Dormant Language Has Been Wholly 102 Revived? Vision, Propaganda, and Linguistic Reality in the Yishuv under the British Mandate", *Israel Studies* 22(1)(2017), pp. 101–138.

103 שביט ושביט, לעיל הערה 1.

נספח 1: ביאור המילים הקשות

ביאור המילים הקשות

(בסדר העמודים)

מרגריטה (מין פרח) — margaritka, die Gänseblume, la marguerite, the daisy]	1 עמוד
ממשששת — מבלבבלת	" "
רוזוני, rosenfarbig, rose, rose-coloured	2 " "
מרטון — גוהם בלחש	" "
жилет, die Weste, kamizelka, la gilet, waisteat	" "
תוזה —	" "
מחלה — חור, מערה	" "
גדרת — גדר	" "
גקטעה — גכרתה	3 " "
בף — סלע גבוה ונקוף בקיר	" "
אצטבה — קרש בארון, או מצמד אל הקיר, להעמיד עליו כלים או ספרים	" "
פך — גר קטון	" "
אנטפודים — אנשים היושבים משני עברי כהור הארץ זה מול זה	4 " "
לא יסוחו דעת ממנה — לא ישכחו אותה	5 " "
מטרסים — המוכים, מבלבבלים	6 " "
ולולים — ענפים דקים	" "

עמוד 6	לא לקחה – לא הקתה	" "
" "	צהור – לכו וזה מאד	" "
7	נוגות – עצובות	" "
" "	וילון – מסכה	" "
" "	אלמוני – איש לא ידוע	" "
" "	שופע – נתן הרבה	" "
9	להתקפל – להקננס לתוך עצמה כמו ששופרת	" "
" "	מנרנחות – ששופרת שמביטים בה לראות דבר מרחוק	" "
" "	צנצנת – בקבוק קטן, צלוחית	" "
10	מנרפה – מין קלי להוציא בו מן המנור את הקדרות	" "
" "	קלנית – חמה מאד, בוערת באש	" "
" "	תופינים, תופין – מעשה-אפה מתוק	" "
" "	רקיקים – מין תלות-לקם מתוקות	" "
" "	גלידה – морозенное, das Eis, les glaces, the ice-creams	" "
" "	קשם – ананас, die Ananas, l'ananas	" "
" "	מטננים – אפונים על מחבת	" "
11	פוחת – מתמעט	" "
12	נזפה – נזרה	" "
13	שכית – מצוי הרבה; דבר שכית – שקל למצוא כמוהו	" "
14	נשלפת – מוצאת והולכת וגדולה	" "
15	מרבד – ковер, der Teppich, le tapis, the karpet	" "
" "	מרבד-קט – מרבד קטן	" "

вѣер, der Fächer, l'éventail, the fan	—	קניפיה	16	צמוד
перчатки, Handschuhe, les gants, the gloves	—	בטיזת	"	"
		צורה — קול צורה, לא וך	19	"
		מכרסים — הפוכים, מקבלים	"	"
		ענפים — שיש עליהם ענפים רבים	"	"
		ילכו בקרי — לא ישמעו בקול	"	"
		בקורת רוח — בנתת רוח	21	"
		משיחה ושקשוקה — קול דבר בנפלו המימה	"	"
морж, die Roobe, foka, le morse, the seal	—	מוסיים	22	"
		לא יבצר — לא יהיה קשה לעשות	"	"
		גמר — קפיץ	23	"
		עבקר זוטא — עבקר קסן	27	"
попугай, der Papagei, le perroquet, the parrot	—	תפי (מין צפור)	"	"
лебедь, der Schwan, le cygne, the swan	—	ברבור (מין עוף)	"	"
		שויסקי — פתי שומראו קסן	"	"
		מתרות מרוצה — לראות מי יסתר לריון ויבא קדם	29	"
		להקטפג — להתיבש	"	"
		הורדום — הית מלה על היהודים בארץ ישראל	30	"
		והתגבל — השב מתשבות רעות	31	"
pelikan, der Pelikan, le pélican, the pelican	—	קאת (מין צפור)	32	"
		חיובו — בתצחוק שלו	"	"

עמוד	33	לענן – לראות, לתשב בדבר
"	"	פרס – מתנת כבוד לאיכה במשחק
"	"	אצבעון – מוכע קטן באצבע התופרת
"	"	עזי – לבוש יקר, תכשיט
"	35	נתגנזרו – היו נתקנים
"	36	דיר – רפת לצאן; בות שמתקנים בו עצים או כלים
"	"	דיני נפשות – משפט מות
"	"	שהות – זמן
"	37	ברך – מקום הנפוץ
"	"	סנה – מדברת
"	"	פצרו – בקשו הרבה
"	38	סרסן –
"	"	צדפית –
"	"	שרט – תסף בצפרנים
"	"	תשושה – דלה וחלשה
"	"	קנורית (סין צמור) –
"	39	גלמונה – יחידה, לברה
"	40	לטאה – ящерица, die Eidechse, jaszczurka, le lézard, the lezard
"	"	חלדה – хорек, der Iltis, tchórz, le putois, the polecat
"	"	תשוטטי – תסוכבי הגנה והנה
"	41	לויזית – לות קטן
"	"	ותשתרר – ותהיה לי כמו שר ומצות

	עמוד 42	ולתעמר — לעשות בי כחפצה
	43 "	קרק — בקרק סוגרים בקבוק
локоть, die Ellbogen, le coude, the elbow	" "	כרפק —
	44 "	ברוחה — דבר ברוי מן הלב, דבר שלא היה
	45 "	פשיקה — פרשה, שמה רוח בין האמת לשנית
	" "	דבקה — דכי
	" "	תמסה — גן לגדל בו צמחים בימי הקר
	48 "	יחמוטט — יניע ממקומו ויפול
	" "	רעף (רפים) — לבנים דקות לכסות את הנג
	49 "	ביעף — במעוף בנקים
	" "	יתגרר — יתנג
	" "	אששה בקם — אשלה בקם
	53 "	תגלולים — מעשים
личинка, die Larve, lizka, la larve, the larva	54 "	דירה —
	" "	מה מיבד — מה את ומה מעשך
бабочка, der Schmetterling, la papillon, the butterfly	55 "	כרפר —
	56 "	במהה — תפצה מאר
	" "	תימרות עשן — עמודי עשן
	58 "	במשלשים, משלש — שלשה קוים שעושים שלש זוויות, כזה \triangle
	" "	למה בהשבון כלולות — למה בהשבון נתונות

	עמוד 59	הראו – שוּרָה בְּשִׁיר
	" "	קָנְטֵר – דְּבַר לְהַכְעִים
	" "	קִטְרָקֵט – מִעַם מִעַם
отрыгать, aufstoßen, ruminer, to belch	60	גָּהֵק, גָּהֵק –
	" "	וְהִתְמַוָּד – הִתְפַּשֵּׁט
	61	אִוְשָׁה – רַעַשׁ לֹא גָדוֹל
	" "	לְצַנְפוֹ – לְעִשּׂוֹת אוֹתוֹ כְּמוֹ כְרוּר
	62	לְדַגֵּר – לְחַמֵּם אֶת הַבִּיצִים בְּרִי לְהוֹלִיד אֶפְרָתִים
	64	תְּרַעַמַת – רִנָּו
	67	בַּפּוּד, פּוּד – קִמְיוֹן אֶבֶק לְצַבֵּעַ בּוֹ אֶת הַפְּנִים
	68	בְּדַח – שִׁמּוּחַ
чихание, das niesen, eternuement, sneizing	" "	עִמּוּשׁ –
	70	קָנְטֵרְנִים – מְרַנְנִים, מְרַבְּרִים לְהַכְעִים
	" "	מַעֲבִירִים אֶת הָאָרֶם עַל דַּעְתּוֹ – מִשְׁנִים אֶת דַּעְתּוֹ לְרַעַח
	71	וּבְהִשָּׂה – עֲרַבְבָה בְּכַף מְכַשְׁלִים
кастрюля, die Kasserolle, la casserole, the saucepan	72	אֶלְסֵם
	" "	מְגַרְסָה – מִין קָלִי לְהוֹצִיא בּוֹ מִן הַמְּנוֹר אֶת הַקְּדֻרוֹת
	" "	יַבֵּב – בְּקָה
	" "	תַּקְטַעַע – תְּבִירַת
ось, die Achse, l'axe	" "	הַצִּיר, צִיר –
	73	תִּלְף – סִכּוּן שֶׁל שׁוֹחֵט

	עמוד 74	גֶּזֶה בְּבָבִי — בְּכֶה בְּקוֹל גְּדוֹל
	" "	יְצַלֶּיךָ — יָרוֹם וְיָרֵד
	" "	לְזוֹרֵר — לְעֵשֶׂשׂ
сковорода, die Bratpfanne, la poêle, the frying-pan	" "	מִתְבַּת —
	" "	קִלְטָה — תְּסַפֶּה, תְּסַפֶּה
	76 "	לְסַרְבֵּם — לְנַעֲנַע בְּל גּוֹפֵה
	" "	וְלִהְתְּבַנֵּן — לְהִלְחִין וְלִהְעֵשׂוֹת קָטָן
мука, der Hecht, szczupak, le drochet, the pike	" "	זָאב־חַמְסִים (סִין דָּג) —
	" "	לְנִלְגַל אֹתָם לְדָגִים — לְהַפִּךְ אֹתָם לְדָגִים
	" "	בְּמַרְדֵּךְ — בְּפַחַד
	" "	שִׁשְׁעֵ — הַפְּסִיק
	77 "	בְּדִנְיִסָן — שֶׁל וְיָמֵי תְּרִישׁ נִיסָן
сурок, das Murmeltier, lóbak, la marmotte, the marmot	81 "	מְרִמְטִיָּה —
	84 "	פָּגַר — אַחַר לְלִבָּת
	" "	קָמְקוֹם — בְּלֵי לְשִׁלֵּךְ בֹּ מַה
	86 "	הַרְהוֹרֵנִית — מִתּוֹדֵךְ מִתְשַׁבֶּה
	87 "	בְּל דְּבַפִּין יִימֵי וְיִבּוֹל — בְּל הַרְעֵב יָבֵא וְיֵאכֵל
сельдерей, der Selerie, le céleri, the celery	" "	בְּרַפֶּס (סִין דָּג) —
	" "	יַחֲזֵן — יַחֲלַק
салат, der Salat, la salade, the salade	" "	חֶסֶא —
боб, die Bohne, la fève, the bean	" "	בּוֹל —
	88 "	לְקַנְתָּ — לְנִקּוֹת

"הכי בבית בעולם" – על "ביות" בספרות הילדים המתורגמת לעברית 67

	שח – שפל	88	עמוד
	צ'רוד, קול צ'רוד – קול לא ון	" "	" "
	גשבר – קבל שקר, מוכה	91	" "
	יפצרו – יבקשו תרבה	92	" "
	רדדים – רחבים ונקים	95	" "
капуста, der Kohl, le chou, the calbage	–	96	" "
сладкий рожок, Johannsbrot, le caroube, the carrolbican	–	" "	" "
кисть, der Malerpinsel, le pinceau, the pencil	–	" "	" "
	ואלות בידיהם – ומקלות בידיהם	97	" "
	בקרנות הנזיות – בקצות הנזיות	" "	" "
	ומכררנים – ומקפנים, ומקנדים	" "	" "
	רקומים – מאורים על גדי תפירה	" "	" "
	עברון האדמוני – העבר הארם (בקלפים)	" "	" "
	קטיפת ארנמן – קמט אדם	" "	" "
	תנפה, איש תנף – המדבר דברי כבוד ואהבה בלשון שקר	98	" "
	סחרחר – סיבב	100	" "
	עציץ – גלי מלא עפר לשים בו פרחים	" "	" "
	בוששה לבוא – אתרה לבוא	102	" "
	גומות – חורים	" "	" "
еж, der Igel, le hérisson, the urchin	–	" "	" "
	מקבות, מקבת – פטיש, לתקע מסמר או למלאכה אחרת	103	" "

עמוד 103	שְׂקִינָה (מין עוף) — פְּלִינְגוּ	" "
" "	נִתְחַבְּטָה וְנִתְלַבְּטָה — עֲשֵׂתָה קֵד וְקָה, נִשְׂתָּה בְּכָל אֶפֶן	" "
" "	מְדַלְּלוֹת — תְּלִיזוֹת וְנִגְרָרוֹת	" "
" "	לְהַקִּישׁ — לְהַכּוֹת	" "
" "	תְּלוּלוֹת — נִבְעוֹת קַטְנוֹת	" "
104 "	קִטְסָה — רִיב	" "
107 "	רְשָׁאי — יֵשׁ לוֹ רְשׁוֹת	" "
" "	תְּרוּפָה — עֲצָה, רְפוּאָה	" "
108 "	מִטְפַּחַת — מָדָה	" "
" "	וּמִתְנַבְּחִים — מִתְנַבְּחִים וְרָבִים	" "
111 "	קִפְזוֹן — נוֹחַ לְקַעַם	" "
" "	קִתְּלִיָּה — тошнота, die Übelkeit, la nausé, the nausea	" "
" "	לֹא הָיוּ מִקְפָּצִים — לֹא הָיוּ חֲסִים; הָיוּ נוֹתְנִים תְּרִבָּה	" "
112 "	אָהֶד פְּלוּנִי — אָהֶד לֹא־רֹדֵעַ; מִי שְׁהוּא	" "
" "	קִנְקָן — פֶּד	" "
" "	לְהַטִּיף — לְדַבֵּר	" "
" "	תְּרִדָּל — горчица, der Senf, la sènevé, the mustard	" "
113 "	בְּמִכְרוֹת, מִכְרָה — מְקוֹם שְׁחוֹמְרִים וּמוֹצִיאִים פָּחַם, אוֹ בְּרִנְל, אוֹ וְהַב	" "
114 "	וְרַמְעָה בְּרִנְל — הַבְּתָה בְּרִנְל בְּאֶדְמָה	" "
115 "	מִהֲתִקְוֹשֵׁט — לְרִיב	" "
" "	בְּנִחְשָׁמִים — בְּשִׁלְשֵׁלַת	" "

	חוקה־נהוקה – צחוק	117	עמוד
	קול עמום – לא וך	" "	" "
черепаха, die Schildkröte, la tortue, the turtle	צב (צבים) –	119	" "
	גון – דג	122	" "
	סלֶהבות, סלֶהבה – מין צב	124	" "
лосось, die Lachsforelle, le saumon, the salmon]	אלתיזת, אלתיזת (מין דג) –	" "	" "
	מרוסות, מרוסות – פוכב־תנים	" "	" "
	ומצטנפים ומתפדרים – נעשים כמו כדור	" "	" "
	לקשו קררות – היו עצובים	125	" "
лещ, der Brachsen, leszcz, le brème, the bream	אברוסה (מין דג) –	126	" "
улитка, die Schnecke, slimak, la eimace, the smail	שבלול (מין רמש) –	" "	" "
	קרפד – (מין צב)	" "	" "
	נהוגה – נסובב בסענל, גרנד	" "	" "
	הוקר רגלים – שמר רגלים: אל תלך	128	" "
	השפילה לשונה – שבה ואמרה בשכל	130	" "
	גרפו איתם הנמים – שספו והסירו	" "	" "
кари, der Karpfen, la carpe, the perch	שבוסה (מין דג) –	131	" "
камбала, die Butte, le sole, the sol	פומיתא (מין דג) –	" "	" "
окунь, der Barsch, la perche, the perch	האקוגוס (מין דג) –	133	" "
	הקרוחה – שפרטו והסירו את הנשקשים שעה	" "	" "
	הרוכה – שרופה באש	" "	" "
	לסבב את פני השיחה – לעבר אל ענין אחר	" "	" "

- 134 " בפנים מסבירות — בפנים טובים ונעימים
 " " החזון — הפראה
 " " מסלול — כגון לו בנחת, כנגלגל קולו
 " " ברת — גמת, חמד
- 136 " קלף — עור עשוי לקבץ עליו. על קלף בותכים ספריתורה
 " " ותור המנות — וטן המנות, הכבוד
- 137 " לוחות של צפחה, צפחה — מין אבן, הנלדים הקטנים בותכים על
 " " לוחות של צפחה בחרט
- 138 " כתב האשמה — הנליון שבו כתוב דבר החסא של הנשפט
- 140 " לפסח — לקפיץ
- 141 " כבשת אותי — לחצת אותי
- 142 " גשלו הסנדלים — נסלו
 " " הלקחתי בי — הלקחתי בי
- 143 " הבלשנים — הדברנים
 " " משום — משור ומהדק
- 144 " לגבות עדות מפיה — לשאל ולחקר אותה
 " " וצמצם קמטו — שם את עיניו במקום אחד
- 148 " והתקטים, חרט — בחרט בותכים על לוח של צפחה
- 150 " כתוב סגנו — על הצד השני, האחורי
- 151 " חקת בתביר של אחר — עשה כתבו רוקח לקבץ של איש אחר

- עמוד 152 לא אָתן קָה דָּסִי – לא אָדפּר קָה דָּרְרִי בּוּ
וּיְדִי לְהַפְּיָא קְרִיטִיא – דִּי לְהַכֵּם קְרִיטִי, הַחֵכֵם מְבִין מִנְד
" "
- 153 "גֹּזֵחַ לְשׁוֹפְטִים – קַל יִהְיֶה לְשׁוֹפְטִים
" " יִתְמָזְמוּ – יִטֵּם
- 155 "לְשׁוֹן נּוֹפֵל עַל לְשׁוֹן" – מַלְיָם דּוֹמֹת לְפִי הַקּוֹל וְאֵינֶן דּוֹמֹת
" " לְפִי הַפְּרֹשֶׁת
- 158 "הַפְּזוּזוֹת – הַפְּזוּזוֹת
" " וְהַפְּזוּזוֹת יִשְׁקוּ – וְנִעְזוּ אֶתְדִּי בְּאֶתְדִּי וְיִצְלְצְלוּ
- " " וְנִי הַתְּלֹזֵם – וְעֵבֶר הַתְּלֹזֵם
" " קוֹל הַיּוֹגִים – קוֹל הַפְּעֻזְמוֹתִים
- 159 "נוֹהָרִים – מְלֵאִים אוֹר

נספח 2: ביות האיורים

1. עוגב או פסנתר?

פסנתר שנראה כמו עוגב

2. ייהוד האיורים של טונקל

Schneider Bock

החיט תיש בן תיש

Onkel Fritz

דוד מרדכי

